

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ТВОРЧОГО КОМПОНЕНТА ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНЬОЇ СПАДЩИНИ М. КОЦЮБІНСЬКОГО)

Статтю присвячено проблемі формування морально-творчого компонента особистості учня молодшого шкільного віку (на матеріалі художньої спадщини М. Коцюбинського). Було акцентовано увагу на аналізі творчої спадщини педагога з метою визначення її морально-творчого потенціалу. Розглянуто специфіку організації роботи з розвитку творчих здібностей та збагачення індивідуального морального досвіду особистості учня молодшого шкільного віку, розвитку його мовленнєво-комунікативних здібностей.

Ключові слова: художня спадщина, індивідуальний моральний досвід, творчі здібності, креативний потенціал, морально-творчий компонент.

Вступ. Сучасний освітній простір загалом, та початкова ланка освіти зокрема, висуває ряд високих вимог щодо формування загальнонавчальних та спеціальних навичок у дітей молодшого шкільного віку. Збільшення кількості навчальних предметів та додаткове наповнення програм з дисциплін, що вивчаються, ставить перед вчителем, з одного боку, завдання дати належний рівень знань, виконати програмні вимоги, щоб учень отримав необхідну для подальшого навчання базу, а з іншого – актуальною залишається вимога до формування гармонійно розвинутої особистості учня молодшого шкільного віку. У цьому контексті проблема розвитку творчих здібностей та морального компонента особистості учня молодшого шкільного віку набуває особливої актуальності, адже сприяє розв'язанню одного із завдань курсу „Літературне читання” – „розвиток творчої літературної діяльності школярів” [4, с.1]. А це, у свою чергу, допомагає: „висловлювати елементарні оцінні моральні та етичні судження (про вчинок героя, ставлення до природи, краси довкілля, людей)” [4, с.12].

Означена проблема не є новою. Щодо можливостей використання текстового матеріалу в контексті реалізації розвивальної та виховної мети педагогічного процесу актуальні дослідження С. Бакуліної, Р. Белашової, Н. Богданець-Білокаленко, І. Вавілової, М. Вашуленка, В. Волочая, О. Дем'янчука, Р. Зозуляк, С. Литвиненко, О. Лавроненко, В. Плахтій, Д. Ольшанського, І. Осадченко, О. Савченко, Л. Ходанич, та ін. Проте, проблемі використання художньої спадщини М. Коцюбинського як засобу розвитку морально-творчого компонента особистості учня молодшого шкільного віку не є достатньо дослідженою. Усе зазначене і визначає актуальність дослідження.

Формулювання мети статті та завдань. Мета та завдання статті полягають у визначенні потенційного впливу художньої спадщини М. М. Коцюбинського на процес формування морально-творчого компонента особистості учня молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу статті. Художня спадщина М. Коцюбинського базується на значному педагогічному хисті автора, саме тому позитивність її

впливу на становлення гармонійної особистості учня молодшого шкільного віку є однозначною. На жаль, творчість М. Коцюбинського є недооціненою, зважаючи на наповнення підручників „Літературне читання”. Потрібно з'ясувати потенціал, що його містять твори відомого письменника та педагога, а також можливості його використання у процесі формування морально-творчого компонента особистості учня молодшого шкільного віку.

Маємо виділити орієнтовні критерії оцінки художнього твору щодо потенційного впливу на розвиток творчих здібностей особистості учня молодшого шкільного віку та формування ціннісних орієнтирів. Ми вважаємо, що такими критеріями мають бути такі:

- емоційно-експресивна насиченість;
- образність, чіткість та актуальність сюжетної проблематики;
- доступність для розуміння дитиною молодшого шкільного віку;
- морально-етичне наповнення змісту;
- наявність пізнавального компонента.

З метою з'ясування відповідності художньої спадщини М. Коцюбинського визначеним критеріям маємо проаналізувати окремі оповідання автора. В оповіданні „Ялинка” перший критерій – емоційно-експресивна насиченість, що виражається через душевний стан хлопчика: „На блакитні очі в білявого Василька набігли сльози. Йому жаль стало зеленої стрункої ялинки, що одна звеселяла зимою садок. Батько глянув на сина. Василько замовк, прочитавши в тому погляді невимовний смуток” [3, с. 3]. Загалом, оповідання пройняте глибоким емоційним напруженням, психологізмом. Результатом такого впливу на свідомість дитини має бути емпатійна реакція. Внаслідок емпатійної реакції відбувається процес стимулювання індивідуального морального досвіду учня, а це в комплексі сприяє розвитку творчого мислення, зокрема за рахунок включення елементів прогнозування подальшого розвитку подій, спроби увявити себе на місці того чи іншого персонажа оповідання, паралельне зіставлення, порівняльний аналіз ситуативних явищ з власного досвіду, які супроводжувалися подібною емоційною реакцією.

Неоднозначний емоційний вплив на свідомість молодшого школяра справляє також оповідання „Маленький грішник”. Маємо простежити специфіку впливу сюжетної ситуації на прикладі фрагменту твору: „–Матінко моя!.. – кричить він. – Матінко!.. – Сльози течуть йому по обличчю, серце маленьке рветься з болю, а Дмитрик біжить все далі нічого не бачить перед собою. Він давно вже загубив свого картузика, кілька разів падав на слизькій дорозі, поли з рудої юпки, мов крила, мають за ним від прудкого бігу, а він усе біжить далі та голосить: – Матінко моя!.. матінко моя ріднесенька!.. ” [1, с. 17].

Особливість емоційної реакції пояснюється тим, що учень має можливість простежити зміну ціннісного ставлення головного персонажа оповідання. Ця зміна супроводжується емпатійною реакцією з боку читача, репрогнозуючою дією стосовно розвитку подій в оповіданні. Особливо складно відносно емоційного наповнення процесу емпатійної дії як компонента співтворчості може відбуватися процес внутрішнього аналізу та осмислення фрагменту названого твору в тих дітей, для яких подібна ситуація втрати близької людини є актуальною. У кожному разі описані процеси мають відбуватися у синтезі з активною діяльністю уяви, а це є важливим кроком до розвитку творчих здібностей молодших школярів. Для того, щоб продемонструвати не випадковість наявності емоційно-експресивного компонента в структурі творчої спадщини М. Коцюбинського, маємо навести епізод оповідання „Харитя”: „Серце закалатало Хариті в грудях з переляку; далі наче спинилось, і Харитя скаменіла на місці. Однією рукою стиснула жміньку жита, другою – серп. Лице пополотніло. Здорові сиві очі з жахом дивилися в жито. За хвилинку Харитя трохи відійшла. Серце знов застукало в грудях. Харитя наважилась тікати” [2, с. 13]. Фрагмент яскраво ілюструє майстерність автора впливати на емоційну сферу особистості читача на основі використання синтезу словопису – детального зображення внутрішнього стану персонажів та, відповідно, стану природи. Запропоновані для аналізу фрагменти оповідань М. Коцюбинського наочно ілюструють відповідність текстового матеріалу критерієві, який нами було сформульовано як емоційно-експресивна насиченість та важливість наявності визначеного компонента в структурі проблеми розвитку творчих здібностей особистості молодшого шкільного віку.

Маємо констатувати факт взаємозв'язку сутності виділених нами критеріїв. Означена взаємодія пояснюється полікомпонентністю та синтетичною природою поняття „творчі здібності”. У цьому зв'язку, другий критерій – образність, чіткість та актуальність сюжетної проблематики є безпосередньо пов'язаним з першим – емоційно-експресивною насиченістю, оскільки досить часто і ми можемо це спостерігати у творчості М. М. Коцюбинського; образність, виразність тексту досягається за рахунок використання емоційного наповнення художнього твору. Приклад

застосування такого прийому знаходимо у творі „Ялинка”: „Ялинка затремтіла від низу до вершечка, наче злякалася несподіваного лиха, і кілька зелених глиць упало на сніг. Яким рубав, а ялинка тремтіла, як у пропасниці. Василькові здавалось, що вона от-от застогне. Аж ось дерево похилилось, хруснуло і підтяте впало на сніг...” [3, с. 3]. Відносно ж актуальності сюжетної проблематики варто зазначити, що, незважаючи на хронологічну віддаленість, не можна заперечити актуальність оповідання, адже проблеми батьків і дітей, майнової та соціальної нерівності супроводжують будь-яку суспільну організацію.

Наступний критерій – доступність для розуміння дитиною молодшого шкільного віку, пов'язаний з попереднім – образність, чіткість та актуальність сюжетної проблематики, оскільки проблеми, актуальні для дитини, будуть доступнішими для сприймання та розуміння. Важливу роль у процесі досягнення результату розуміння дитиною текстового матеріалу належить лексико-стилістичному оформленню твору. Проте, найважливішим фактором залишається власне знання внутрішнього світу дитини, розуміння потреб, психологічних особливостей вікового періоду, якому адресовано художній твір (у нашому випадку йдеться про дітей молодшого шкільного віку).

Критерій, який стосується морально-етичного наповнення змісту, є теж детермінованим специфічністю, структурою та неоднозначністю явища „творчі здібності”. Ми глибоко переконані у тому, що моральність є вектором розвитку творчих здібностей особистості молодшого школяра. Відповідно, критерій, що піддається аналізу – морально-етичне наповнення змісту, базується на емоційно-оцінному ставленні учня до подій та персонажів художнього твору. Оцінювання вчинків персонажів з опорою на індивідуальний моральний досвід сприяє формуванню емпатійного ставлення до одних та засудження вчинків інших персонажів художнього твору, що пізніше переходить у проєкційну діяльність. У процесі такої діяльності учень проєктує вчинки літературного героя на свої власні, визначає його поведінку як прийнятну або не зовсім, подумки створює відповідну ситуацію за своєю участю, прогнозуючи індивідуальну стратегічну лінію.

Проаналізуємо фрагмент оповідання „Маленький грішник”, для того, щоб пересвідчитись у його відповідності означеному критерієві: „Що зо мною буде? – турбують думки дитячу голову. – Де я подінусь?.. Хто мене нагодує, хто зодягне мене, каліку непотрібного?.. Знов старцювати?.. Ні, не буду, не хочу й бачити того Гаврилка, що навчив мене руку простягати... Буду щось робити, на хліб заробляти. Добрі люди допоможуть... а де ж ті добрі люди? Є! Я знаю, що є! Адже матінка недурно казала, що світ не без добрих людей!” [1, с. 18]. Запропонований у якості ілюстративного прикладу уривок оповідання має досить повчальний характер і дає можливість дитині переосмислити як помилки, яких припустився хлопчик, так і влас-

ні. Читач має зрозуміти, що основний критерій, який підлягає оцінюванню – вчинок, а не особистість, якій цей вчинок належить. Якщо зміст оповідання є актуальним для дитини, наприклад, її мучать докори сумління стосовно певного вчинку, то, прочитавши твір, дитина відчує внутрішню силу для творення позитиву, адже зрозуміє, що визнавши свою провину і зробивши максимум для того, щоб ліквідувати її наслідки, людина ще має можливість бути корисною для соціуму, оскільки завжди знайдуться ті, хто підтримає і допоможе виправитись. Загалом, вплив морально-етичного компонента розглянутого фрагмента оповідання є конструктивно творчим.

Проаналізуємо з метою порівняння структури та характеру впливу на креативний компонент особистості молодшого шкільного віку через моральну сферу частини оповідання „Харитя”:

„Мати стиха застогнала. Харитя стрепенулася і підбігла до ліжка.

– Чого ви, матінко? Може водиці холодної? Що у вас болить? – ластівкою припадала вона коло недужої.

– Ох, дитинко моя люба! Все в мене болить: руки болять, ноги болять, голови не звезду. От, може, вмру, на кого ж тебе лишу, сиротину нещасну?.. Хто тебе догляне, вигодує?

Харитя почула, що її маленьке серце заболіло, наче хто здавив його в жмені; сльози затремтіли на її довгих віях. Вона припала матері до рук і почала їх цілувати” [2, с. 5]. Маємо констатувати недвозначний вплив на емоції та моральність особистості молодшого школяра аналізованого фрагмента. Оскільки, безумовно, уявляючи себе на місці Хариті (один з прикладів співтворчості), дитина, проаналізувавши поведінку дівчинки, здійснить умовну проекцію ситуації та запропонованого варіанту вирішення цієї ситуації на себе, тобто спрогнозує власну поведінку в умовах окресленого оповіданням випадку. Створення варіантів розв’язання проблеми, що склалася, є своєрідним творчим актом, що його було стимульовано морально-етичним аспектом. Отже, літературно-творча спадщина М. Коцюбинського є джерелом збагачення індивідуального морального досвіду особистості учня молодшого шкільного віку з метою оптимізації процесу розвитку творчих здібностей дитини.

Наявність пізнавального компонента в структурі художнього твору є незаперечною у контексті організації оптимального впливу засобами художнього слова на креативну складову особистості з метою розвитку творчих здібностей молодшого школяра. Адже інформація, отримана в процесі знайомства з літературним твором, має збагачувати уяву дитини новими образами, які виникатимуть унаслідок отримання нових знань, чи розширення, поглиблення вже існуючої бази. У цьому контексті оповідання М. Коцюбинського оптимально виконують інформативну функцію. Дослідимо правомірність висловленого твердження. Оповідання „Харитя” знайомить читача з побутом україн-

ців, організацією праці, деталями національного одягу. Після проведення словникової роботи, з метою тлумачення лексико-семантичного значення нових, незрозумілих для дитини слів, учень може уявити, як раніше жив наш народ і порівняти побут доби, яку описано у творі із сучасним побутом. Відповідно, дитина може створювати уявні картини з перенесенням себе в умови рівня розвитку цивілізації, який описано в оповіданні, або ж те, як можна було б допомогти персонажам, перемістивши їх в наш час. Оповідання „Ялинка” теж має специфічні компоненти пізнавального характеру. У творі описано підготовку до Святого вечора, що дає можливість читачу познайомитися з традиціями та звичаями рідного краю. Оповідання ж „Маленький грішник” показує те, в яких жахливих умовах виживали наші пращури. Загалом, творча спадщина М. Коцюбинського має багатий пізнавальний потенціал, використання якого дає можливість читачу створити практично цілісну картину життя наших пращурів.

Отже, літературна спадщина М. Коцюбинського володіє значним креативним потенціалом, а це у свою чергу впливає на процес розвитку творчих здібностей особистості молодшого шкільного віку. Фактором, який визначає повноцінний вплив художнього тексту на процес розвитку творчих здібностей молодших школярів, є особистість вчителя. Адже рівень розвитку творчих здібностей дітей значно залежить від категорії „педагогічна творчість”. Завдання вчителя у процесі оптимізації розвитку творчих здібностей засобами художнього слова полягає у спрямуванні поглибленої роботи з текстом. Тобто вчитель має, орієнтуючись на можливості та потреби дитини, зокрема потребу в самореалізації, самоактуалізації, самовираженні, використовуючи матеріал та завдання, які пропонує підручник, організувати процес інтеракції та максимально глибокого сприймання дитиною художнього твору. Для цього педагогам варто використовувати ряд методів, на яких побудовано художню спадщину М. Коцюбинського. Ми виділимо основні з них:

- інтегративна єдність систем „слово – зоровий образ”, „слово – музичний звук” тощо;
- актуалізація попереднього досвіду з метою стимулювання рекомбінаторних процесів;
- оптимальна організація прогностичної діяльності з опорою на індивідуальний досвід;
- акцентування на деталях матеріалу, що сприймається;
- стимулювання до співтворчості;

Зупинимось на аналізі кожного методу окремо.

Інтегративна єдність систем „слово – зоровий образ”, „слово – музичний звук”. Керуючись означеним методом, вчитель має сприяти вираженню емоційного стану, який було спричинено художнім оповіданням, не лише словом, а й кольором, музикою або ж комбінованим явищем, найбільш адекватним для дитини за відповідних умов. Отже, на основі асоціативних вражень дитина під керівництвом вчителя має

розкрити експресивну суть художнього твору через призму власного світосприймання, світобачення, доповнити та увиразнити оповідання. Вказаний метод сприяє якісно новому вираженню творчого потенціалу дитини, розвитку творчих здібностей особистості молодшого школяра.

Актуалізація попереднього досвіду з метою стимуляції рекомбінаторних процесів. Загальновідомим є факт рекомбінаторної природи творчості, яка полягає у тому, що на основі нетрадиційного, оригінального поєднання окремих частин особистість одержує новий унікальний продукт творчості. Зазначений метод має право на існування вже у тому зв'язку, що результат творчості, яка базується на принципі рекомбінації, є неповторним, своєрідним. Творча спадщина М. Коцюбинського у контексті висловлених тверджень є джерелом збагачення досвіду дитини засобами вираження емоційно-експресивного стану, розвитку та втілення творчого потенціалу. Оптимальна організація прогностичної діяльності з опорою на індивідуальний досвід. Використання названого методу стимулює до активного включення дитини у процес мисленнєво-творчої діяльності, ефективність використання методу залежить від доступності стратегічної лінії, обраної у цьому контексті педагогом. Практичне застосування оптимальної організації прогностичної діяльності з опорою на індивідуальний досвід має багатоаспектну спрямованість, виражену в завданні чи системі завдань, дібраних педагогом. У цій системі можуть бути такі завдання, що базуються на активній прогностичній діяльності особистості молодшого шкільного віку:

- гіпотетично висловити наповнення оповідання, орієнтуючись на назву (наприклад: Про що може йтися в оповіданні М. Коцюбинського „Маленький грішник?“);
- мотивування поведінки літературного героя, проектування ситуації, в якій він опинився, на себе (наприклад: Чому Харитя пішла жати жито, не зважаючи на свій страх? А як би вчинив на її місці ти?);
- прогностична співтворчість (наприклад: Як ти вважаєш, яке майбутнє чекає головного персонажа

ЛІТЕРАТУРА

1. Коцюбинський М.М. Маленький грішник : Оповідання. Для мол. шк. віку / М.М. Коцюбинський. – К. : Веселка. – 1987. – 32 с., іл.
2. Коцюбинський М.М. Харитя : Оповідання. Для мол. шк. віку / М.М. Коцюбинський. – К. : Веселка. – 1974. – 15 с., іл.
3. Коцюбинський М.М. Ялинка : Оповідання. Для ст. дошкіль. та мол. шкіл. в. / М.М. Коцюбинський. – К. : Веселка. – 1981. – 16 с., іл.

оповідання „Маленький грішник“? Чи міг би бути інший фінал оповідання „Ялинка“? Напиши).

Загалом, педагог може використовувати й іншу групу методів та їх комбінацій з метою оптимальної організації прогностичної діяльності з опорою на індивідуальний досвід, залежно від смислового, емоційно-експресивного та морально-етичного наповнення оповідань.

Акцентування на деталях матеріалу, що сприймається. Використання названого методу полягає у заостренні уваги дітей на окремих фрагментах, деталях оповідання з метою збагачення індивідуального досвіду передачі образного мовлення. (Наприклад: Як автор описує ялинку в однойменному оповіданні? Що б вона могла відчувати, якби мала таку можливість?). Стимулювання до співтворчості є специфічним методом, оскільки результатом його використання має бути якісно новий етап сприймання прочитаного. Принцип дії організації процесу співтворчості значно пов'язаний із прогностичною діяльністю, оскільки у системі завдань, пов'язаних із реалізацією методу, ми маємо виділити ті, які є спрямованими на переорієнтацію подій оповідання, його доповнення та продовження. Загалом, дієвість та висока результативність використання кожного з цих методів залежить від рівня професійної підготовки педагога, творчого потенціалу особистості молодшого школяра, змістового наповнення текстового матеріалу.

Висновки. У процесі аналізу художньої спадщини М. М. Коцюбинського ми виявили її відповідність системі визначених нами критеріїв, а це є ознакою наявності морально-творчого потенціалу. Отже, за умови оптимальної організації сприймання оповідань, добору відповідної системи методів та знання індивідуальних особливостей колективу учнів, можна отримати високі результати у наслідок використання творів М. Коцюбинського на уроках літературного читання. Паралельно буде відбуватися збагачення індивідуального морального досвіду дітей, подолання творчої інертності за рахунок мотивації до співтворчості, що у загальному результаті буде сприяти формуванню морально-творчого компонента особистості учня молодшого шкільного віку.

4. Савченко О. Я. Літературне читання : програма для загальноосвітніх навчальних закладів (2–4 класи) [Електронний ресурс] / О. Я. Савченко, В. О. Мартиненко, В. О. Науменко, Н. М. Колеснікова, Л. І. Лаптева. – Режим доступу: http://osvita.ua/doc/files/news/87/8793/02_lit_chit.pdf.

REFERENCES

1. Kotsubinskyi, M.M. (1987). *Malenkyi Grishnyk : Opovidannia. Dlia mol. Shk. Viku [Little sinner : Story. For primary school age]*. Kyiv : Veselka [in Ukrainian].
2. Kotsubinskyi, M.M. (1974). *Kharytia : Opovidannia. Dlia mol. Shk. Viku [Kharytia : Story. For primary school age]*. Kyiv : Veselka [in Ukrainian].
3. Kotsubinskyi, M.M. (1981). *Yalynka: Dlia st. doshkil. Ta mol. Shkil. V. [The fir-tree : Story. For senior preschool and primary school ages]*. Kyiv : Veselka [in Ukrainian].
4. Savchenko, O. Ya., Martynenko, V. O., Naumenko V. O., Kolesnikova, N. M., & Lapteva, L. I. *Literaturne Chytannia : programa dlia zagalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv (2-4 klasy) [Literary reading : program for secondary schools (2–4 classes)]* Retrieved from: http://osvita.ua/doc/files/news/87/8793/02_lit_chit.pdf.

О. В. Барныч

ФОРМИРОВАНИЕ НРАВСТВЕННО-ТВОРЧЕСКОГО КОМПОНЕНТА ЛИЧНОСТИ УЧЕНИКА МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА (НА МАТЕРИАЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО НАСЛЕДИЯ М. КОЦЮБИНСКОГО)

Статья посвящена проблеме формирования нравственно-творческого компонента личности ученика младшего школьного возраста (на материале художественного наследия М. Коцюбинского). Акцентировано внимание на анализе творческого наследия педагога с целью определения его нравственно-творческого потенциала. Рассматривается специфика организации работы по развитию творческих способностей и обогащению индивидуального морального опыта личности ученика младшего школьного возраста, развитию его речевых, коммуникативных способностей.

Ключевые слова: художественное наследие, индивидуальный нравственный опыт, творческие способности, креативный потенциал, нравственно-творческий компонент.

O.V. Barnych

FORMATION OF MORAL AND CREATIVE COMPONENTS OF THE PRIMARY SCHOOL PUPIL'S PERSONALITY (BASED ON M.KOTSUBINSKY'S ARTISTIC HERITAGE)

The article is devoted to the formation of moral and creative components of the primary school pupil's personality (based on M. Kotsubinsky's artistic heritage). The attention is focused on the analysis of the teacher's creative heritage with the purpose to define his moral and creative capacity. Analysis of certain compositions was carried out in accordance with the system of selected criteria:

- emotional and expressive richness;
- imagery, clarity and relevance of the story issues;
- accessibility for understanding by a child of primary school age;
- moral and ethical filling of the content;
- the presence of the cognitive component.

We consider the specifics of the work organization on the development of primary school pupil's creative abilities and enrichment of his individual moral experience, the development of his speech and communication skills. In this connection, it is recommended to use the system of methods that are characteristic for M.M. Kotsubinsky's artistic heritage:

- integrative unity of systems "word - visual image", "word - musical sound", etc.;
- actualization of the previous experience in order to stimulate recombinatorial processes;
- optimal organization of the prognostic activities based on personal experience;
- emphasis on the details of the perceived material;
- stimulation to co-creation.

An integrated approach to the formation of moral and creative components of the primary school pupil's personality, which includes both the use of the multi-functional potential of M.M. Kotsubinsky's creative heritage and the pedagogical creativity of a teacher, contributes to the optimal development of both the pupil's creative abilities and the formation of his individual moral experience. The research results confirm it. In addition, Kotsubinsky's works of art are consistent with the system of the allocated criteria and have all necessary data in order to update and enrich the individual moral experience of a pupil, to develop creative abilities by means of including a child in a particular situation, stimulating to predictive and analytical activities.

Keywords: literary heritage, individual moral experience, creativity, creative potential, moral and creative component.

Подано до редакції 10.07.14